

Oponentský posudek bakalářské práce Václava Horkého
Tvary osobních zájmen já a on – vývoj jejich kodifikace a současný stav

Václav Horký se ve své bakalářské práci zabývá – jak se uvádí v úvodní části práce – těmi tvary osobních zájmen *já* a *on*, u nichž se od 30. let 20. století změnila kodifikace, a tvary jim konkurujícími. K tomu přidává ještě vybrané tvary příbuzného vztažného zájmena *jenž* – není přitom zcela zřejmé, podle čeho byly tyto tvary vybírány: nelze totiž jejich množinu vymezit stejně jako u ostatních sledovaných zájmen, totiž tím, že by se u nich měnila kodifikace, a nejde ani o všechny pozice v paradigmatu zájmena *jenž*, v nichž se v současném jazyce objevují tvary nekodifikované. (Náznak motivace výběru se objevuje ve formulaci „k tomu přibereme ještě příbuzné tvary vztažného zájmena *jenž*“ na s. 8, ale není jasné, co si pod neterminologickým spojením „příbuzné tvary“ představí.) V úvodu práce najdeme také užitečný přehled kodifikačních změn zájmen *já* a *on* (počínaje PSJČ a konče vlivným článkem J. Běliče v Naší řeči 1977), v němž jsou ale dva sloupce nadepsány shodně „1961 NŘ“.

Po úvodu se práce dělí na část teoretickou a část výzkumnou. Na počátku teoretické části se autor věnuje způsobům zjišťování spisovné normy v 50. letech 20. století, neboť mj. na jeho základě došlo ke kodifikačním změnám týkajícím se zkoumaných zájmen, a rozebírá pojem hyperkorektnost. Tomuto rozboru zcela nerozumím. Autor tu vymezuje hyperkorektní jev jako takový, „který se odchyľuje od běžně používaného víc než spisovný“ (s. 22), a to výhradně „příslušnou částí tvaru“, tzn. v citovaném příkladu koncovkou (tamtéž). Problémem první části definice je, že nestanovuje, co to je „odchyľovat se víc“ (vzhledem k druhé části definice to totiž nemůže znamenat např. „odchyľuje se více morfy, např. koncovkou a kmenotvorným sufixem“). Problémem druhé části je, že omezuje použití pojmu hyperkorektnost na rovinu tvaroslovnou. Proti hyperkorektnosti Václav Horký klade hypokorektnost, ale hypokorektní jev nevymezuje analogicky opačně jako „odchyľující se od běžně používaného méně než spisovný“; místo toho je podle něj hypokorektnost „nedostatečná nebo nepovedená snaha o správnost“ (tamtéž). Nezdá se mi ani, že by autorovým vymezením vyhovovaly všechny jím uváděné příklady: např. možná platí, že „*sází* je [...] od ob. *sázej* [výš autor uvádí i *sázejí*] dál než pův. sp. *sázejí*“ (tamtéž), ale platí to jen tehdy, když si všímáme i kmenotvorné přípony. Na s. 23 pak najdeme i příklad *lhou*, u kterého autor o kmenotvorné příponě uvažuje, ale který prohlašuje za hypokorektní. Později se Václav Horký k hyperkorektnosti a hypokorektnosti vrací (a celý úvodní exkurz tím explicitně zdůvodňuje) u tvaru *jej*, jež prohlašuje za hypokorektní. Mně by se ale zdálo, že se *jej* odchyľuje od *ho* víc než *je*.

Po těchto přípravných exkurzech se autor v teoretické části práce věnuje jednotlivým časopiseckým (popř. sborníkovým) článkům z 50.–70. let, které se kodifikačními tvarů zájmen *já* a/nebo *on* zabývaly. K této části bych poznamenal, že akuzativní *mně* nemusí být v tištěném textu „ve skutečnosti [...] obyčejný tvar [mně], který je jenom zapsán odchyľně od Pravidel“ (s. 26), nýbrž může jít o tvar *mne* zapsaný s překlepem (např. *mně* se občas bohužel záměna *e* s *ě* na klávesnici přihodí, např. při psaní tohoto posudku se mi to stalo dvakrát), autorova kritika vyřazování takových dokladů z výzkumu tedy není namístě. Výklad dále pokračuje popisem toho, jak se ke sledovaným tvarům všech tří zájmen stavějí mluvnice češtiny (počínaje Českou mluvnicí a konče Akademickou gramatikou spisovné češtiny), Pravidla českého pravopisu, Slovník spisovné češtiny a Internetová jazyková příručka. Navzdory deklaracím některých z probíraných zdrojů autor všem implicitně připisuje kodifikační status, tzn. o každém tvaru, který se v některém z daných zdrojů objevil, tvrdí, že byl kodifikován.

Za nejkvalitnější část posuzované bakalářské práce považuji autorův korpusový výzkum současného užívání sledovaných tvarů. Václav Horký v něm prokazuje, že zvládá vytvořit i velmi složitý korpusový

dotaz, jímž nejlépe získá požadovaná data, a že dobře ví o různých úskalích, která je při korpusovém výzkumu současného tvarosloví třeba brát v potaz. Výsledky jeho výzkumu jsou nezřídka cenné i zajímavé, např. vyvrácení teze o vlivu eufonie na výběr tvarů *mně* a *mi* (s. 54–56) nebo zjištění o nerozšíření příklonného *mně* po jeho kodifikaci (s. 57–60). Lze vřele souhlasit s autorovým doporučením neuvádět v budoucích mluvnicích nesamostatný tvar *-ň* (s. 67, 71). Zásadně však nesouhlasím s doporučením uvádět v mluvnicích tvar *jenž* v akuzativu mask. inanim. (s. 70, 71), resp. s jeho označováním za tvar systémový (o jeho uzuálnosti není pochyb). Zaprvé autor nebere v potaz, že s *jež* soupeří nejen *jenž*, nýbrž i *jehož* a *jež* (v mé zkušenosti, češtinářské a zejména korektorské, je tu *jež* zhruba stejně časté jako *jenž*). Zadrugé systémovost daného tvaru dokládá analogií, která je podle mě systémově nepodstatná, totiž analogií „se všemi ostatními jmény rodu mužského neživotného (kromě zájmena *on*), která mají společný tvar pro nominativ a akuzativ“ (s. 70). Právě analogie s *on* je ale přece u zájmena *jenž*, které je od zájmena *on* odvozené, rozhodující – vždyť právě na ní autor založil své rozhodnutí věnovat se v práci o zájmenech *já* a *on* i zájmenu *jenž*! Není možné jednu a tutéž analogii podle potřeby jednou ignorovat, a jindy na ní stavět koncepci práce! A zatřetí: případná kodifikace *jenž* v akuz. mask. inanim. by způsobila nesoulad mezi kodifikací tvaru nepopředložkového a popředložkového (nikde jinde v paradigmatu zájmen *on* ani *jenž* není kodifikován, resp. v mluvnicích uváděn nepopředložkový tvar bez příslušného popředložkového protějšku), ledaže by autor navrhoval kodifikovat i mimouzuální **něňž*. Dále bych nesouhlasil s názorem (Václav Horký ho bez distance přebírá od J. Chromého), že reprezentativnost korpusů řady SYN je snížena skutečností, že korpusy obsahují texty po redakčních a korekturních úpravách (s. 52). Domnívám se, že v českém prostředí jsou ve veřejných tištěných textech redakční úpravy a korektury sociálním faktem, jež nelze obcházet. V kontextu sousedících úvah o korpusu jako o vzorku populace je třeba říci, že populací nemohou být jazyková povědomí jednotlivých pisatelů, jak by si možná představovali Chromý i Horký, nýbrž jediné množina (nějak vymezených: psaných, anebo veřejných tištěných) textů, tak jak tyto texty fungují v sociální praxi.

Na tomto místě posudku musím bohužel porušit žánrovou normu a explicitně uvést něco, co se v posudcích kvalifikačních prací obvykle neočekává. Zaprvé že Václava Horkého znám jako silně nadprůměrného studenta a zadrugé že jsem přistupoval ke čtení jeho práce s pozitivním očekáváním a bez předsudků. Po jejím přečtení však musím s překvapením konstatovat, že posuzovaná bakalářská práce není psána odborným stylem, obsahuje řadu jazykových prostředků a slohových jevů, které nejenže nenaplníují očekávání toho, co je odbornému textu, např. vysokoškolské kvalifikační práci, přiměřené, ale výrazně ruší při čtení, nefunkčně na sebe strhávají pozornost, a mnohdy dokonce znemožňují porozumění.

Začnu od nižších jazykových rovin. Václav Horký důsledně volí varianty na dolní hranici spisovnosti, např. *ty, co jsou; miň; taky* (třeba i dvakrát na jediném řádku); *výš* (i v textovém orientátoru *viz výš*, v němž se používá prakticky výhradně podoba *výše*); *jestli* (to je Horkého jediná podmínková spojka); *pár* ve významu „několik“. Důsledně se vyhýbá opisnému pasívu, a raději volí formulace matoucí či dvojnásobné ([...]by se ani žádné přivlastňovací zájmeno nemělo najít, s. 68; *popředložkové tvary* [...] se označují za nejmiň knižní, s. 71). Autor zřejmě nedoceňuje, že výrazně formální prostředky, jímž se snaží vyhýbat za každou cenu, se v odborných textech užívají tak běžně mj. proto, že jim pomáhají dosáhnout přesnosti a jednoznačnosti.

V textu se nachází řada neformálních obrátů, trópů a žertíků, srov. např. *pravidlo, které do něj vtloukli ve škole* (hyperbolická metafora + všeobecný činitel, s. 21); *a nakonec špek největší* (s. 40); *abychom [...] korpus úplně neuvařili* (s. 60); *aby jim vyplňovatelé nechodili do mluvnic* (= „aby nenahlíželi“, jim tu nemá funkci přivlastňovací, s. 17); *[autoři dotazníku] mohli tedy otázky proházet sami*, s. 17. Vyskytují se tu i prostředky emocionální exprese (*až do omrzení ostrakizovaná podoba*, s. 23).

Za krajně nešťastný pokládám způsob, jakým autor práce probírá v teoretické části jednotlivé články. Nejčastějšími formami citace jsou jednak parafráze, jednak vložení citovaného úseku kratšího než větný celek do uvozovek a jeho doprovazení částicí *prý* (tato částice ve spojení s uvedením zdroje citace znamená distanci od obsahu citované pasáže). Citované a parafrázované pasáže autor ironizuje (*tato věta by se měla tesat do kamene*, s. 47), jejich autorům podkládá absurdní motivace (*protože nálepek není nikdy dost*, s. 22) a vede s nimi pomyslný dialog velmi často formou otázek, které patrně míní jako řečnické (soudím tak proto, že na ně neodpovídá), ačkoli na většinu z nich není odpověď jednoznačná, a už vůbec ne triviální. Podle mého názoru se takovýto blazeovaný způsob práce s odbornou literaturou nachází na hranici etické přijatelnosti. Nesouhlasit a vyvracet se totiž dá slušně a věcně – a sebeironie (*jestli někoho zajímá můj dohad*, s. 60) ani skutečnost, že tvrzení, vůči nimž se autor vymezuje, jsou skutečně velmi často neudržitelná, a jeho kritika je tedy oprávněná, na věci nic nemění.

Při právě popsaném způsobu nakládání s citovanou literaturou se nelze divit, že místy není zřejmé, kde je autorova perspektiva posunutá do pozice sledovaného článku, tzn. kde sledujeme parafrázovanou původní argumentaci či hodnocení, a kde naopak zaznívá kritický hlas a názor autora práce (např. na s. 34 nahoře, na s. 21 nahoře). Některým narážkám ani po opakovaném čtení nerozumím (např. o bulvárních postupech v odborném tisku na s. 40). A to vstupuje do výkladu i další textový subjekt, totiž předjímaný adresát autorova „povídání“ (*o kterém si povíme v dalším oddíle*, s. 13; *asi se shodneme*, s. 41). Při autorově kritičnosti ke všem citovaným textům mi pak není jasné, proč bez kritického zhodnocení prostě přejímá tak sporný pojem, jakým je demokratizace spisovného jazyka, a tak logicky rozporné tvrzení, jako je Běličovo o objektivním a subjektivním stylistickém rozdílu mezi *mi* a *mně* (s. 35). Na autorovu (nepřímou) otázku, „proč ale v mluveném jazyce jeden tvar pro víc pádů nevádí“ (pokud to naopak v psaném ztěžuje porozumění, jak uvádí redakce Naší řeči), bych neodpověděl s pohrdavou ironií „asi proto, že v mluveném jazyce jsme na to už zvyklí, kdežto v psaném by to byla novinka“, jak činí autor na s. 31, nýbrž tak, že běžná mluva je typicky dialogická a kontextově ukotvenější než psaný text, a proto je v ní tvarová homonymie snáz překonatelná. Také na s. 14 se dá na řetěz autorových domněle usvědčujících otázek bez odpovědí, jejichž funkcí je kriticky znemožnit sledovaný článek, snadno odpovědět, pokud člověk zná náhledy PLK na umělecký styl a estetickou funkci. Kritika dotazníku o spisovné mluvnické normě (s. 15n.) pomocí Chromého příručky pro empirický výzkum je jistě oprávněná, ale zcela ahistorická: místo jednotlivých útoků by myslím stačilo uvést, že z hlediska dnešních standardů dotazník z 1. poloviny 50. let nemůže obstát.

Po formální stránce je bakalářská práce Václava Horkého solidní. Napočítal jsem čtyři atrakce a patnáct překlepů, naopak pravopis včetně interpunkce je bezchybný. Místy jsou podivně rozdělena slova na konci řádků (*si-Inější*) a odstavce na konci stránek; seznam literatury neobsahuje položku NSČ, na niž autor bez vysvětlení odkazuje na s. 36.

Předložená bakalářská práce ukazuje zřetelně, že Václav Horký je schopen navrhnout a provést relevantní jazykový výzkum a že umí velmi dobře kriticky číst odborné texty. Po stránce věcné tak nároky kladené v ÚČJTK FF UK na bakalářské práce bez problémů splňuje; po stránce slohové však bohužel nikoli. Nad otázkou, zda ji mám doporučit k obhajobě, jsem tedy v rozpacích, a protože studijní předpisy FF UK vyžadují jednoznačné stanovisko, musím bohužel napsat, že ji nedoporučuji.